

Veldnamen en natuurhistorie - een voorbeeld uit de Baronie van Breda

Oude veldnamen kunnen een belangrijk hulpmiddel zijn bij het reconstrueren van het landschap en de planten- en dierenwereld uit voorbije eeuwen. Systematische monografieën, waarin zoveel mogelijk alle oude veldnamen van een bepaald dorp zijn opgenomen, zijn in Nederland nog bijna niet voorhanden. In de Baronie werden verschillende dorpen (Teteringen, Nieuw-Ginneken, Rijsbergen, Zundert, Gilze e.a.) op hun namenvoorraad onderzocht: hierbij zijn vele duidende oude veldnamen gevonden.

Een belangrijk deel van de veldnamen is ontstaan in de Middeleeuwen. Een eerste vermelding van een veldnaam in een archief betekent echter nog geen datering. De naam kan immers al lang vóór die datum hebben bestaan, maar nog niet zijn opgetekend.

In de loop der eeuwen zijn heel veel namen in onbruik geraakt, verdwenen of veranderd als bijvoorbeeld een stuk grond een nieuwe eigenaar kreeg. Om zo veel mogelijk oude toponiemen op te diepen zijn vele archieven, brieven, documenten en oude kaarten bestudeerd. Het is onmogelijk om deze archiefbronnen allen afzonderlijk te gaan noemen voor de documentatie. Bij de rangschikking van de vele gegevens uit de Baronie van Breda komt eerst het landschap aan de orde, met het landgebruik, vervolgens zullen de toponiemen die betrekking hebben op de opstand van bomen en bos worden behandeld en tenslotte veldnamen waarin wilde dieren- en plantennamen bewaard zijn gebleven.

Landschap

Voor de vestiging van planten en dieren (en zeker ook voor de mens) speelt de waterstand, en dus de hoogteligging, een belangrijke rol. De ontwatering was gedurende de Middeleeuwen, en zelfs nog ver daarna gebrekkig: in beekdalen en ook in afvoerloze kommen op de hogere gronden trad veenvorming op. Grote delen van Noord-Brabant waren reeds in de Bronstijd bedekt met een veenpakket (Verhagen, 1984).

1. De Baronie van Breda (Gemeente-atlas van Nederland).

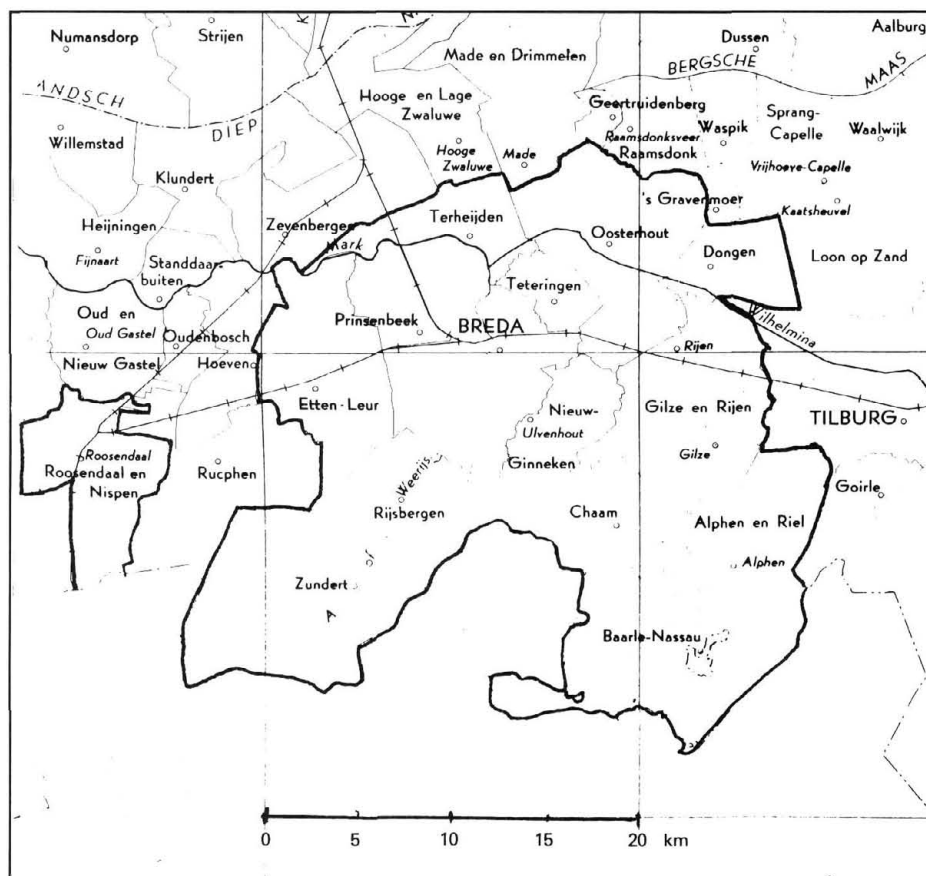
C. J. M. Buiks

Namen die op een moerasige omgeving duiden zijn: broek, goor, mortel, ham, weert, waag etc. Een broek vinden we bij vrijwel elke nederzetting in de Baronie; in een dergelijk broek lagen veelal de beemden, de hooilanden van de nederzetting. Na de hooitijd konden deze broeken beweide worden door het vee van alle ingezetenen (gemene weide).

Bij Klein-Zundert bevindt zich de nederzetting Ten Broeke; onder Princenhage ligt een gebied Hambroek, evenals een Abroek (aan de Mark, die vroeger A genoemd werd). Onder Gilze vinden we in het jaar 1456: 'het breebroec, dwouwenbroec en tghilsche broec'.

De beemden hadden vaak een vee-nige, slappe bodem, soms zelfs zodanig, dat men het hooi er niet met een kar uit kon rijden. Op een dergelijke bodem wijst bv. een naam als 'de weecken-beemdt', genoemd in 1513 te Lijndonk onder Bavel. Naast beemd gebruikte men in de Baronie wel de naam **made** ter aanduiding van het hooiland; deze naam komt echter veel minder voor dan beemd. Mogelijk waren maden meer grote, gemeenschappelijk gebruikte gebieden, en waren beemden in individueel gebruik. Hierop lijken althans namen als 'de Mayen van Ten Houde' en de Mayen van Ghinneken' onder Princenhage te wijzen: dit was dan hooiland dat resp. gebruikt werd door boeren uit de nederzetting Ten Houde en uit Ginneken.

Beemd komt wellicht tien maal zo frequent voor als made: beide elementen vindt men verspreid door de hele Baronie.

Mortel staat voor 'drassige grond' (Moerman, 1956). Mortel vinden we in vrijwel elke nederzetting van de Baronie, bv. te Prinsenbeek in 1670 'den Mortel'.

Wage zal mogelijk de betekenis 'trilveen' hebben gehad. Dit element verschijnt in namen als Wagenberg, een kerkdorp van Terheyden en in 'de Wagenbroeken', onder Gilze. Verder liggen er in de Baronie nog diverse Waagbergen, o.a. te Bavel, Roosendaal en Zundert.

Goor-namen vinden we vooral in Zundert: daar lagen dan ook zeer uitgestrekte veengebieden. Maar als veldnaam komt goor in bijna alle nederzettingen wel voor. Te Rijsbergen wordt zo in 1586 'het zwertghoir' genoemd en in 1667 'de Gooren' onder Prinsenbeek.

Ham wordt wel omschreven als 'weiland in de bocht van een rivier'. We treffen dit element aan te Strijbeek in de naam 'Boxham' aldaar, genoemd in 1428, terwijl niet ver daar vandaan de 'Neepham' gevonden werd. In de gemeente Dongen zijn de gebiedsnamen De Hoge en Lage Ham nog steeds bekend.

Hel is een benaming voor moerassige, laaggelegen plaatsen. Bekend is het Hellegat, een gebied op de grens Rijsbergen-Princenhage. Te Strijbeek wordt in 1724 gewag gemaakt van een stuk venige grond 'de Hel'.

Een **weerd** is een stuk laaggelegen land bij een waterloop. Een voorbeeld van het optreden van dit element vinden we Overa onder Prinsenbeek, waar in 1668

genoemd worden 'den Hoogen weert, den Leegen weert en het Cleyn weertien'.

Krocht-namen beperken zich tot gebieden waar vroeger turf gewonnen werd en dat zijn er in de Baronie heel wat meer dan men uit een moderne bodemkaart zou kunnen opmaken. De betekenis van het woord is in de Baronie 'nog niet uitgegraven stuk land temidden van veenderijen'. In Holland komt het woord echter veelvuldig voor in de zin van 'hoge duinakker'. Krocht-namen treffen we aan te Gilze, Ginneken, Princenhage, Zundert en Roosendaal. Te Princenhage vinden we een afwijkende schrijfwijze 'Kroeten'.

Typerend voor de veengebieden in de Baronie zijn de talloze toponiemen samengesteld met het element **moer**. Slechts enkele voorbeelden mogen hier volstaan: 'de Moerheyninge', genoemd in 1634 voor Rijsbergen; 'den ouden moer' 1559, eveneens te Rijsbergen en het 'Moerven', eveneens in die plaats. Vooral plaatsen als Teteringen, Zundert, Etten en Roosendaal leveren moertoponiemen op; Gilze, Alphen, Oosterhout en Baarle veel minder.

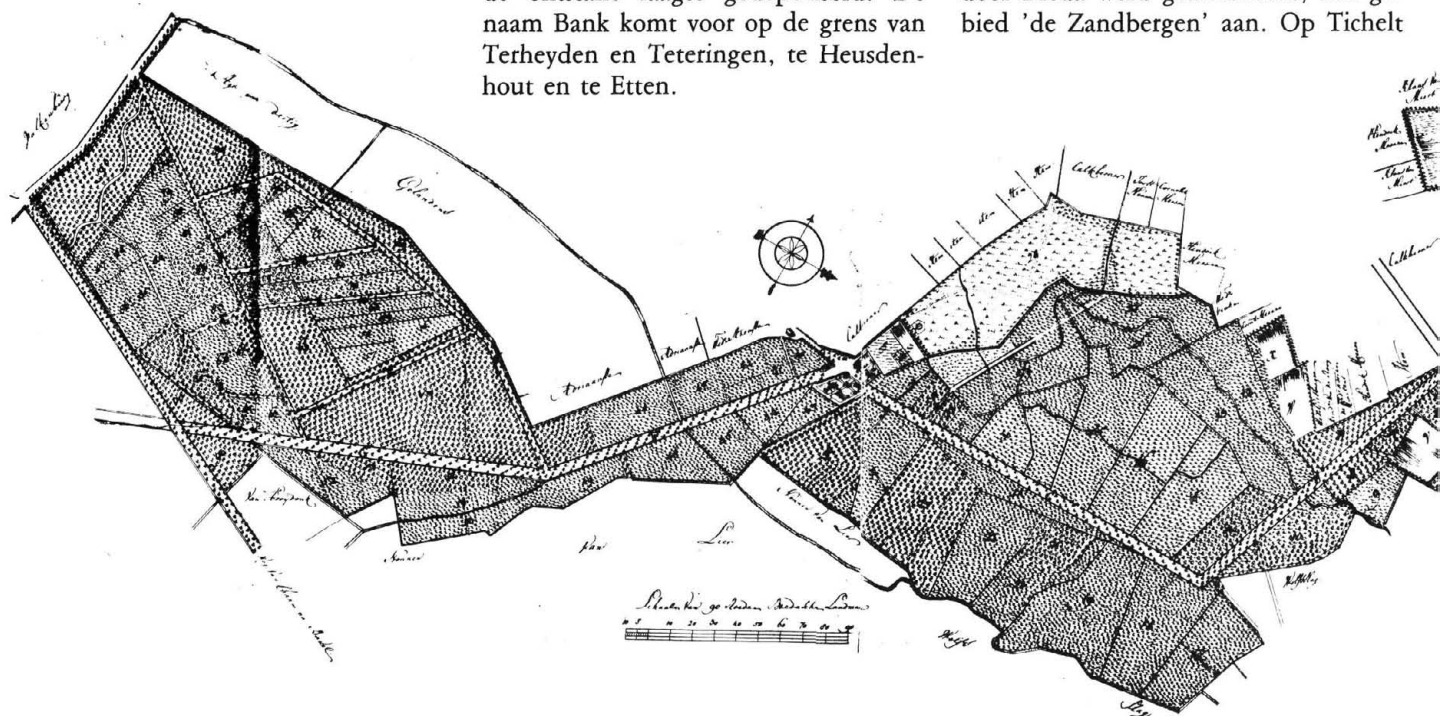
Direkt met de turfgraverij in verband staat de naam **bank**: het veen werd in het algemeen 'bank voor bank' gewonnen, op ongeveer gelijke wijze als nog in de 20e eeuw wit zand uit de ondergrond werd gehaald. Bij de aanvang van het werk werd de onbruikbare bovenlaag verwijderd; na het afgraven werd deze in de ontstane laagte gedeponerd. De naam Bank komt voor op de grens van Terheyden en Teteringen, te Heusdenhout en te Etten.

Ouwe of **ooi** voor 'nat weiland' is een element dat verschijnt in de naam van een uitgestrekt beemdengebied te Prinsenbeek, Oeyendonck (later geëvolueerd tot Hooidonk). Met voorgevoegde h treffen we dit element waarschijnlijk ook aan te Dorst: den grooten hou, 1519.

Putten zijn laaggelegen, door de mens uitgegraven terreinen: vaak ontstonden deze uiteraard bij de turfgraverij. Er liggen dan ook tientallen Moerputten in de Baronie. Een plaats waar de bodem zeer slap was werd een **kweb** genoemd; dit woord is heden ten dage nog bekend. Op lage ligging wijst eveneens **neder**, bv. in Nederlant, 1492, te Strijbeek, en **hol**, bv. in Hollant, de naam van een gebied en een hoeve te Rijsbergen. Dit laatste woord kan echter ook gevormd zijn uit Holtlant of zelfs onlant, dat is onvruchtbaar land.

Hooggelegen gronden waren van meer belang voor de bevolking dan de moerassige gebieden: op de middelhoge gronden trof men immers de landbouwgronden aan, terwijl daar ook de woningen gebouwd werden. De hoogste koppen in het gebied van de Baronie droegen zeker al in de late Middeleeuwen een heidevegetatie. Deze heide is waarschijnlijk door overbegrazing en te intensieve houtkap ontstaan uit licht, gemengd loofbos.

Hooggelegen grofzandige gebieden droegen vaak de naam **berg**. Zo treffen we op de grens van Breda en Ginneken, althans voordat dit laatste dorp door Breda werd geannexeerd, een gebied 'de Zandbergen' aan. Op Tichelt

Doerden vanden Veken en per vanden freghe als vanden Wolffnest. aften. *lit. X*
loep roge en hier af es een seepen laref

Jan van caertscot op een fure lants dat gheijt paulkele sone plach te *lit. V*
sme ghelegghen zuytst. acht die nonen neue die strate dat men tot
ypelaer waert gheet tusschen beykens camparker an een side en Jan
Wout zoene lant in die ander side en zebrecht wolke lant aen die
moertfide van medtelden weghen van neft seffe en elvintich loep roge
beticht in die sefft van caertscot en Wout die hoeghe b. frederic bedonck
roge loep

3. Fragmenten van een pagina uit het zgn. Cijnsboek van de H. Geest van Breda, daterend uit circa 1414. (berust in het Gemeente-archief te Breda). Aan toponiemen levert deze pagina op: Wolfsnest, Ypelaer en Caertscot. Fragments of a 'Cijnsboek' from ca. 1414 with several toponyms.

vinden we in 1533 'den grooten santberch' etc. Dergelijke hooggelegen zandgronden waren uiteraard onvruchtbaar: op dat aspekt van zulke terreinen duidt waarschijnlijk het woord **goud**, een bijvorm bij gelt dat onvruchtbaar betekent (Verdam, 1932). Een Goudberg vinden we in 1533 te Tichelt 'de Gouberch', in 1660 te Prinsenbeek 'den Gouberch', verder te Strijbeek en te Rijsbergen. Een groot gebied van hoge zandgronden onder Teteringen draagt de naam 'de Gouwen'. Mogelijk bevat de naam van een gehucht onder Ginneken ook dit element: Galder (ontstaan uit gelt-laar).

Een zeer gebruikelijk woord in de Baronie om wat hoger gelegen gronden aan te geven is het adjectief **hoog**: in 1838 wordt te Tichelt genoemd **de hoogt**, en in 1634 te Strijbeek 'thooch'.

Om de hoogteligging van een berg nog wat extra te onderstrepen werd

een berg wel 'Hoerberch' genoemd, dat is de hoge berg, later geëvolueerd tot Hooiberg, zo bv. te Tichelt 'den hoyberch', 1595 (een berg waar gehooïd wordt is uiteraard onmogelijk; dat gebeurde immers in de beemden). Vergelijkbaar is de ontwikkeling bij de onder Strijbeek gelegen nederzetting Hooïdonk, welke in 1364 voor komt als 'hoe-donc'.

In de late Middeleeuwen was het landschap kaal: grote bossen waren vrijwel verdwenen. De wind kreeg vat op de kaalgevreten heidegronden en ook wel op de akkers, welke op marginale heidegronden waren aangelegd. Vandaar toponiemen als **de stuyft**, 1527 te Lijndonk, en 'de Stuyft', 1597, te Prinsenbeek. Er waren ook verschillende 'vliegende' zanden en zelfs 'vliegende vennen' (bv. te Rijen). Twee nederzettingen in de Baronie dragen de naam **Stuivezand**. (nl. één te Oosterhout en één te Zundert). Een wel zeer oude vermelding van een zandig perceel krijgen we uit Oosterhout, waar al in het jaar 1324 'die sandacker' vermeld wordt. Een hooggelegen zandige strook temidden van het moer werd **zandschel** genoemd. Op Tichelt hechtte deze naam zich aan een stuk grond 'die Santschelle', 1474.

Plaatsen waar wit zand uit de ondergrond werd gewonnen komen voor als; 'uitzet', 'zandlicht' en 'zavelkuil'. Het witte zand was op de boerderij nodig voor het kippehok, ophoging van het erf, het strooien van zandfiguren in de keuken etc.

Slechts zeer zelden treft men in de bronnen een verklaring voor een bepaalde naam aan. Zo'n uitzondering komt echter voor bij de naam 'Stoffelenberg', een hoogte gelegen bij de grens Rijsbergen-Princenhage. Deze berg was genoemd naar een zekere Stoffel welke hier volgens zeventiende-eeuwse zegsliden in een ver verleden onthoofd zou zijn.

Naast berg ter aanduiding van een hoogte komt in de Baronie **donk** vaak voor als aanduiding voor een wat hoger gelegen gebied. Donken zijn niet grofzandig (zoals bergen); donken liggen vrijwel steeds aan rivieren of beken en meestal zijn ze in gebruik als hooi- of weiland. De meeste donknamen zijn samengesteld met de naam van een plant of dier. We geven slechts enkele voorbeelden: 'de elsdonck', 1721, te Bavel; 'Dessendonck' (lees: d'essendonck'), 1605, te Prinsenbeek; 'die Honsdonck', 1374, te Ginneken; 'de onsdoncq', 1699, te Bavel; 'Lyndonck', 1299, te Bavel en 'Langdonck', 1634, eveneens te Bavel. Minder frequente aanduidingen voor hoogten in het landschap zijn namen als 'heuvel', 'hil' (met nevenvorm hul) en 'horst'.

Heuvel vinden we in de Baronie vrij algemeen als aanduiding voor het centrum van een nederzetting, bv. te Oosterhout, Ulvenhout, Den Hout etc. **Hil** is een woord voor hoogte, vaak aan een rivier gelegen en bestaande uit een opwas, begroeïd met riet. In het westen van Noord-Brabant overheerst de vorm Hil, terwijl we in het oosten meer Hul aantreffen. Onder Teteringen komen beide vormen voor.

Een **horst** wordt wel omschreven als 'verhevenheid met secundaire begroeiing na oorbaarmaking door vuur', ook wel als 'met struikgewas begroeïde opduiking in moerassig terrein' en 'streek van hoge grond al of niet met hout begroeïd'. In de Baronie liggen twee nederzettingen, die de naam Horst dragen, nl. te Gilze en te Oosterhout.

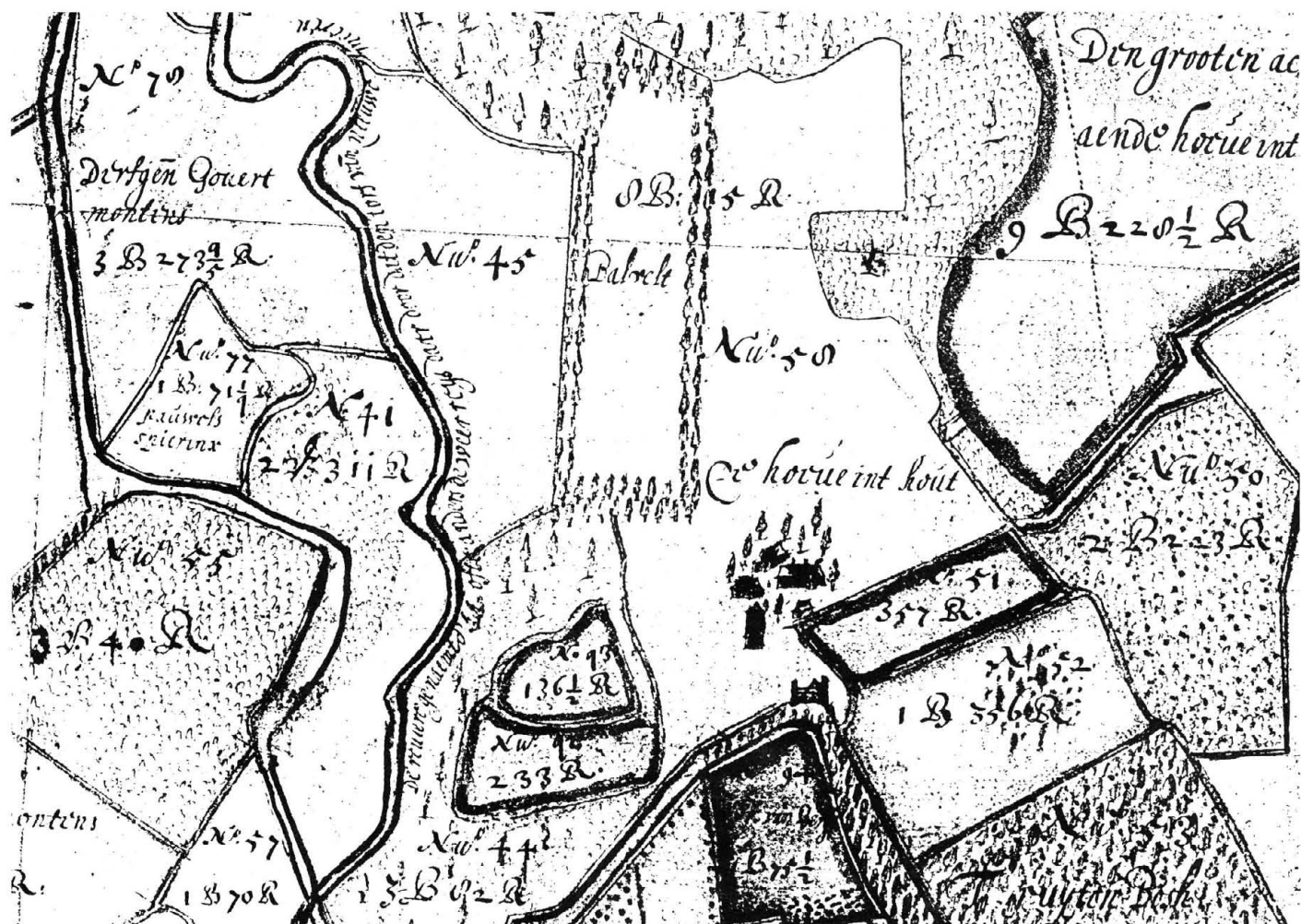
Bos, bomen en struiken

In de vroege Middeleeuwen waren er in de Baronie nog uitgestrekte bossen aanwezig. Herinneringen aan de uitgestrekte wouden uit de Middeleeuwen treft men aan in de namen, welke met **hout** zijn samengesteld. Opmerkelijk is dat

2. Kaart van het Ulvenhoutsebos en de Prinsenhoeve te Ulvenhout, 1745. Bij het kruispunt, ongeveer in het midden van de kaart, bevindt zich de kwekerij van jong plantsoen. Niet ver van de rivier de Mark zien we de Prinsenhoeve met de bijbehorende landerijen. Alle perken dragen een letter. Origineel: Rijksarchief Den Haag.

Map, dated 1745. In the centre a nursery for young trees; near the stream the Mark; the 'Prinsenhoeve' with its lands. Original: Rijksarchief The Hague.

4. Gedeelte van een kaart van het Mastbos en omgeving, daterend uit 1621. In het midden loopt de rivier de Weerij. (Gemeente-archief Breda).
Part of a map of the 'Mastbos', dated 1621.

dit element vrijwel alleen voorkomt in namen van nederzettingen. Enkele voorbeelden: 'Osterholt', 1213 (= Oosterhout); 'De Houte', 1311 (= Den Hout); 'Lindenhou', 1277 (= waarschijnlijk Lijndonk bij Bavel); 'Hogehout', 1315 (= Hooghout bij Teteringen); 'Hosenholt', 1303 (= Heusdenhout); 'Holten', 1422 (= Hulthen); 'Warenhout', 1295 (= Wernhout) en 'Varenhout', 1383 (= Varent bij Prinsenbeek). Hout betekent 'hoog opgaand bos'.

Een element dat wat later een belangrijke rol bij het ontstaan van nederzettingen vervult is *lo*, met de betekenis 'bosje op hoge zandgrond'. We geven weer enkele voorbeelden: 'Barle', 1129 (= Baarle-Nassau); 'Bavele', 1299 (= Bavel); 'Keesele', 1414 (= Kerzel onder Ginneken); 'Ocle', 1187 (= Oekel bij Rijsbergen) etc.

Ook komt 'lo' wel voor in namen

van gebieden of losse percelen grond. Alleen al te Kaarschot onder Rijsbergen liggen: 'Dloe' (= het lo), 'het achterste Loo', 'het voorste Loo', 'het kort Loo', de 'Looberg', 'het Loobos', het 'Loohevelt' en 'het Looven'.

Bos is een woord dat pas in de late Middeleeuwen verschijnt; oorspronkelijk betekende dit woord 'struikgewas'. In het jaar 1308 wordt voor het eerst melding gemaakt van 'dbosse van Lies' (= het Liesbos). In het jaar 1280 vinden we onder Teteringen 'het Verdebos' (= het latere Voorbos) en in 1456 te Gilze 'den Dickenbosch'.

Hees of heze gebruikte men ter aanduiding van struikgewas of laag boomte. Te Baarle-Nassau komt in 1532 voor 'de Heze'; te Oosterhout in 1422 'die heese' etc.

Hage kan zowel heg als kreupelhout betekenen, evenals wildpark. De gebruikelijke naam voor Princenhage was gelijkkluidend aan die van 's-Gravenhage, nl. kortweg Hage. In de Middeleeuwen heette het Brabantse Hage trouwens Metershem. Hage komt ook vrij veel voor in toponiemen: 'de Met-

tenhage', 1588, te Rijsbergen, 'de Rouwhaegh', 1650, te Gilze en de 'Wit-hagen' te Chaam zijn er voorbeelden van.

Rijs treft men aan in de naam Rijsbergen: het wijst op plaatsen waar rijs-hout groeit.

Een stuk grond waar het bos gerooit was werd genoemd: **rode**, **rot**, **reut** of **rut**. Voorbeelden van dergelijke, op het bos gewonnen stukken cultuurgrond vinden we bij tientallen: 't 'Roet', 1414 te Princenhage; 't Roethe', 1519 onder Bavel en vele andere meer. Een nederzetting Reut bij Baarle-Nassau is blijkbaar genoemd naar zo'n rode.

Bij het rooien bleven de dikste stronken vaak nog tientallen jaren in het terrein aanwezig. Het gehucht Strumpt onder Baarle-Nassau wordt in 1532 genoemd 'Stronct', dat wil zeggen: plaats waar zich stronken bevinden.

Sterk vertegenwoordigd in veldnamen zijn de namen van bomen en struiken. Vooral de Eik (*Quercus robur*) treft men veelvuldig in veld- en nederzettingen aan. Voorbeelden van de laatste categorie zijn de gehuchtsnamen

Ter Eik onder Zundert en Eikelenbos onder Baarle-Nassau.

Te Ginneken wordt een gebied in 1580 'de seven eycken' genoemd, terwijl bij Rijen 'de vijf eyckens' in 1545 reeds van verre in de kale heidevlakte aldaar zichtbaar waren. Kruiseiken, dat zijn eiken met een crucifix erin geplaatst, zijn in diverse dorpen bekend, o.a. te Ginneken, Teteringen en Zundert.

Een even eervolle plaats als de Eik neemt de Linde (*Tilia spec.*) in. Vrijwel elk dorpsplein werd wel gesierd door een Linde, en het was eveneens gewoonte deze bomen voor de zuidgevels van boerderijen aan te planten. Lijndonk onder Bavel en het Zundertse gehucht Lent ontleen hun naam aan de Linde. Lijndonk komt waarschijnlijk in het jaar 1277 voor in de vorm Lindenhout: deze naam wijst op een bos van lindebomen ter plaatse. Dat wekt verwondering, want de Linde was bij het begin van de jaartelling reeds uit het wild verdwenen. Moeten we dan denken aan een aangeplant lindenbos?

Vlieren worden vaak dicht bij de woning aangeplant om bescherming tegen boze invloeden af te weren. In de toponymie is de Vlier (*Sambucus nigra*) echter slecht vertegenwoordigd. In 1487 komen we te Zundert het 'Vlierbusch' tegen en in 1432 te Prichenhage 'den Vlyer'.

Berken, Elzen en Essen worden veelvuldig genoemd in veldnamen. In verschillende dorpen treft men de gebiedsnaam 'Berkt' aan: de betekenis is 'plaats waar berken groeien'. Een grenspunt van de gemeente Zundert komt in 1490 voor onder de naam 'de Ellendige berck'.

De Els (*Alnus glutinosa*) en de Es (*Fraxinus excelsior*) zijn beide gebonden aan een vochtige omgeving; laatstgenoemde boom prefereert een vruchtbare bodem. Elzen werden veelvuldig aangeplant in heggen tussen weilanden. Namen als Elshout, Elsschot, Elsdonk treft men verspreid aan. Aals was een bijvorm bij Els; waarschijnlijk leeft deze bijvorm voort in de naam Ter Aalst, een buurtschap onder Oosterhout. De naam van de Es vinden we te Chaam, waar in 1717 een gebied 'de Est' voorkomt; verder in 'Esdonck', 1474 te Achtmaal en 'de esendonck', 1605 te Princenhage.

De Iep (*Ulmus campestris*) komt als naamkundig element voor in 'Ypeelaar', een reeds in het jaar 1280 genoemde buurt onder Bavel en in Epelenberg, een gebied op de grens van Heusdenhout en Teteringen.

De Hazelaar (*Corylus avellana*) is ongetwijfeld aan de middeleeuwse mens goed bekend geweest: hij bloeit als eerste in het voorjaar en de noten zijn voedzaam. Hazeldonk bij Rijsbergen was een donk waar Hazelaars groeiden; 'Hasselt', plaats waar Hazelaars staan', vinden we als gebiedsnaam te Zundert en Galder.

Wilgen komen op moerassige plaatsen voor: gezien het hoge grondwaterniveau zullen ze vroeger op nog meer plaatsen gegroeid hebben dan tegenwoordig. Volksnamen voor verschillende wilgensoorten zijn: **wide, werf, kaar, widauw, wurf(t)** etc. Kaarschot onder Rijsbergen komt in 1279 voor als 'Karlescot', dat is 'het schot met een wilgenbosje'. De betekenis van schot wordt wel omschreven als 'wat hoger stuk grond, uitspringend in moerassig terrein, begroeid met houtgewas'. Kaar komt waarschijnlijk voor in de nederzettingsnaam Keersel bij Ginneken (gevormd uit Kaar-lo).

In 1670 spreekt men te Zundert van een 'wervenheggesken' en in 1719 vinden we daar de veldnaam de 'worfvenen'. Een groot gemeenschappelijk gebruikt gebied (een 'gemeente') bij Bavel komt voor onder de naam Wervenschoot.

Wide of wijt is vermoedelijk de gebruikelijke benaming geweest voor de Kat- of Bindwilg (*Salix viminalis*). Te Rijsbergen vinden we in 1515 'de weytheyninge'; te Tichelt in 1542 'de Withage'; te Baarle-Nassau in 1533 eveneens een 'Withaghe' en in 1802 de Wijnakker (uit Widenakker) te Ginneken etc. Hoewel een naam als het 'weduebosch', 1542, bij Bavel te interpreteren zou kunnen zijn als 'bos van een weduwe' lijkt het toch veel waarschijnlijker hier te denken aan een bijvorm bij widauwe 'wilgen, wissen' (Samyn 1970, p. 146). Als naamkundig element komt **weeuw** in Zundert, Heusdenhout en op verschillende andere plaatsen voor.

Griend is een nog bekende term ter aanduiding van wilgenhakhout; in 1668 spreekt men te Princenhage over 'den Grienthof' en in 1704 te Zundert over 'de grientheggen'.

Als enige van het geslacht Populier komt de Esp (*Populus tremula*) frequent in toponiemen voor. Deze boom, ook wel bekend als Ratelpopulier of Klatterpeppel, produceert al bij het minste briesje een klaterend geluid. Te Effen onder Princenhage komt in 1668 'den

Espacker' voor, te Chaam in 1710 'd'Esp' etc. Een zeer algemeen verspreide struik was Hondshout, Sporkenhout of Vuilboom (*Frangula alnus*). In veldnamen verschijnt hij vaak in de vorm **spoor**, bv. in Spoordonk, bij Teteringen. Bij Oosterhout ligt in 1353 'dat Sporck' en in 1634 bij Zundert 'dat speurkt'. De struik kwam nog onder diverse andere namen voor, bv. Hondsappel: vgl. het 'Honsappelenboschje' te Achtmaal, 1846.

Hond komt in vele plantennamen voor ter aanduiding van een minderwaardige, slechte eigenschap, bv. giftigheid. Vandaar ook de vele namen met het element hond in de Baronie, die duiden op onvruchtbare bodem (Hondsdonk bv.) Beuken en Haagbeuken hebben in veldnamen zeer weinig sporen nagelaten. Waren deze bomen er niet of hadden ze een naam die ons nog niet bekend is?

Doornige struiken dienden veelal ter afscheiding van akkers of weilanden. Voor een dergelijke afscheiding kwamen in aanmerking: Meidoorn (*Crataegus spec.*) Sleedoorn (*Prunus spinosa*), Hulst (*Ilex aquifolium*) en Rozen (*Rosa spec.*). Hulst vinden we in twee nederzettingsnamen; Hulsdonk onder Roosendaal en Hulsdonk onder Zundert.

Namen van vruchtbomen zijn bepaald niet algemeen in de toponymie. Er zijn slechts enkele namen als 'den Mispelter' en het 'Crieckvelt'. **Peerboom** betekent in veldnamen meestal niet fruitboom, maar 'slagboom, staak' (In het middelnederlands staat peerboom, perreboom voor 'afsluitboom, staak' (Verdam, 1932).

In het wild komen van oudsher in Nederland slechts 3 naaldbomen voor: de Jeneverbes (*Juniperus communis*), de Taxus (*Taxus baccata*) en de Grove Den (*Pinus sylvestris*). De eerstgenoemde heeft, voor zover bekend, geen sporen in de toponymie nagelaten, de tweede mogelijk alleen onder een andere naam, nl. 'yve' (misschien in Effen bij Princenhage en de Effent onder Oosterhout). **Effe** komt in bepaalde gebieden ook voor als naam van de Iep, terwijl Effentruil in Vlaanderen de gewone naam voor de Spaanse aak (*Acer campestre*) is (Samyn, 1970).

De Grove Den verdween mogelijk in de loop van de Middeleeuwen uit Brabant: jonge kiemplantjes werden door het vee vernield. In het begin van de zestiende eeuw ging Hendrik V van Nas-

sau er toe over zaad van o.a. de Grove Den uit Duitsland te importeren: hiermee werd het Mastbos aangelegd. De gebruikelijke naam voor de Grove Den is in de Baronie 'Mastboom'. Behalve het Mastbos bij Breda, lag er nog een gelijknamig bos bij Hulten; verder heette een hoeve te Effen in 1598 'den Mastboom'.

Wilde planten

Voor een boer zijn vooral belangrijk de planten die lastig en schadelijk zijn. Vermeldingen van fraaie wilde planten zijn in veldnamen erg zeldzaam. Toch vinden we in de 15e eeuw onder Prinsenbeek 'de Akeleyendonck'.

Tot de groep van lastige planten hoorden uiteraard de distels. Distelakkers en Distelweiden komen in vrijwel elk dorp voor. Het element 'bies' wijst op begroeiing met biezen (*Scirpus* spec.) of russen (*Juncus* spec.). In 1487 vinden we onder Zundert 'den biesbeemdt', naast nog een Biesblok, Biesweide etc. Onder Teteringen en ook onder Heusdenhout lag een gebied 'Biesdone'.

Bol was en is nog steeds een woord ter aanduiding van allerlei onkruiden met bolle zaden of vruchten, zoals Bolderik (*Agrostemma githago*), Korenbloem (*Centaurea cyanus*), Wikken (*Vicia* spec.) en Zwarte nachtschade (*Solanum nigrum*). Om het onkruid uit het graan te verwijderen werd dit wel gewied. Planten met langwerpige bladeren, zoals Bolderik en Korenbloem, vielen tussen de granen weinig op; mogelijk hebben ze zich daarom zo lang in groot aantal kunnen handhaven. De naam 'Bolberg' komt voor te Gilze en te Bavel; te Galder vinden we in 1707 vermeld 'de bollemeir'. Bol kan in de toponymie trouwens nog verschillende andere betekenissen bezitten, zoals: week, drassig, bol van vorm (Schönfeld, 1950).

Kweekgras, in de Baronie bekend als **panen**, is wel het meest beruchte onkruid. In de 18e eeuw werd een akker onder Bavel 'geabandonneert', dat is verlaten: deze akker droeg de veelzeggende naam 'Coolse panen' (Cool is een familienaam).

Lies was mogelijk niet slechts de naam van Liesgras (*Glyceria maxima*) maar ook van allerlei andere planten met lange, smalle bladeren. Onder Prinsenbeek ligt een nederzetting Lies, met daarbij het Liesbos; te Zundert vinden we in 1489 'den liesbemdt', en in 1550 te Kaarschot 'den luybolck' (luys, bijvorm bij Lies).

Zeggen zijn uitgesproken moe-

rasplanten, die veel voorkwamen in de hooilanden, de beemden. Een uitgestrekt, zeer moerassig terrein tussen Den Hout en Terheyden draagt de naam 'de Seggen'. Riet komt erg frequent voor in veldnamen: rietveld, rietbeemd, rietven, rietblok etc.

Surkel, de gewestelijke benaming voor Zuring en wel speciaal voor Schapezuring (*Rumex acetosella*), komt voor in namen als 'de zulkerheyninge', 1697, te Etten en 'den Sulkerberg', 1820, te Rijsbergen (sulker, bijvorm bij surkel).

Ruts is de plaatselijke naam voor Perzikkruid (*Polygonum persicaria*), een bekend onkruid van vochtige akkers; in 1428 komt te Prinsenbeek 'Drutsacker' (lees: de rutsacker) voor, in 1787 te Ginneken 'het rutseveld'.

1383 genoemd wordt 'vaernout'', dat is 'hoog opgaand bos met varens'.

Dierenwereld

Vis werd vroeger veel gekweekt in visvijvers, hier 'wouwers' of 'wijers' genoemd. Vooral bij abdijhoeven waren deze vijvers aanwezig: op vrijdag mochten de paters en broeders geen vlees, wel vis nuttigen (evenals in de vasten). Ook werd er op allerlei manieren vis gevangen in rivieren en beken. Te Prinsenbeek vinden we in 1668 'de Aelputh'. Het in westelijk Brabant tamelijk algemene toponiem Vissenberg dankt zijn naam niet aan vissen, maar aan de fis of bunzing. Rijsbergen, Wernhout en bv. Roosendaal kennen een Vissenberg.

Aan water gebonden zijn de

5. Bunzing of (in Westelijk N.-Brabant) fis. Uit: A. E. Brehm: Het leven der dieren, Deel 1, De Zoogdieren, Bewerkt door S. P. Huizinga (tweede druk), Zutphen. Fitchew

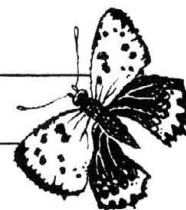
Tent was een andere naam voor Boerenwormkruid (*Tanacetum vulgare*) (Samyn, 1970) elders ook wel 'Reinvaeren', of 'Reinevaar' genoemd. In 1713 ligt er onder Bavel een akker geheten 'den Tentacker', mogelijk dus een akker met deze plant er op groeiend (of groeiend in de wal rond deze akker).

Varens komen vaak nog lang voor op plaatsen waar bos gerooid is. In 1529 wordt op Hazeldonk melding gemaakt van 'den varenacker', terwijl Varent, een nederzetting bij Prinsenbeek, reeds in

echels, de bloedzuigers, diertjes die ook wel gekweekt werden voor het aderlaten. Echelputten en echelvennen komen alom in de Baronie voor.

Otters en bevers kwamen op diverse plaatsen in de beekdalen voor. In 1544 vinden we op Hazeldonk onder Rijsbergen 'den Beverschoot', in 1414 te Notsel, onder Ginneken, 'die beversluyse'. In Oosterhout zijn bekend de 'Otterblok', de 'Ottersloot' en de 'Otterkil'.

Puit was één van de namen van de kikvors; te Etten wordt in 1697 vermeld de naam 'de Puyenbroeken'. Daarnaast komt te Teteringen in 1832 voor 'den kikvorsch' en in Bavel de Kikvorsenpolder.

Insekten zijn vrij zeldzaam in veldnamen vertegenwoordigd. Het meest treedt nog wel op de honingbij, hier *bie* genoemd. Zo vinden we 'den Bieberch', 1474, te Ginneken, een gebied de *Bie* onder Prinsenbeek, het *Bie*-hoekske te Hulten.

Roofdieren zoals wolven en vossen waren in sommige eeuwen (bv. de 17e) algemeen. Ze stonden voortdurend bloot aan een intense vervolging. In de Baronie liggen honderden veldnamen met het element *vos* en *wolf*. Niet altijd zullen deze de naam van het dier bevatten. Een naam als de 'Vosholen', 1456, te Gilze duidt toch vrijwel zeker op de aanwezigheid van dit dier. Ook een naam als het *Wolfsnest* en het *Wolvennest* onder Etten wijzen op het dier. Maar het 'wolfsvenne', 1712 te Wernhout en 'Dwolflair' te Rijen kunnen beter in verband worden gebracht met *worf*, *wolf*, *wurf*, de plaatselijke naam voor de *Waterwilg*.

Ever, wild zwijn, komen we tegen in een naam als 'dat everseel', 1513 te Galder en in 'd'everdonc', 1426, te Prinsenbeek. Daarnaast echter 'de zwijnacker', 1583 te Galder en 'de verckenshoff' onder Prinsenbeek. Konijnen en hazen zijn zeer algemeen in de toponymie: konijnsbergen, hazenbergen, konijnspijpen, konijnsholen etc.

Vogels

Door hun opvallende aanwezigheid in het veld, is het te begrijpen, dat veel veldnamen hun ontstaan danken aan de aanwezigheid van bepaalde vogels. Om met de roofvogels te beginnen: onder Zundert wordt in 1487 een gebied 'arendonck' vermeld. Hier broedden mogelijk Zeearenden of Visarenden. Een akker te Oosterhout wordt in 1422 genoemd 'den Havicschoet'. *Valk* komt frequent voor, bv. in 'valckenberghe', 1456 te Gilze. Onder Prinsenbeek vinden we in 1668 'de Valckhovel' en te Tichelt in 1812 'de Valkeniersberg'. De meeste van deze valknamen danken hun ontstaan aan de activiteiten van valkeniers, die overal in de uitgestrekte heidevelden hun vanghutten hadden opgesteld. Nachtroofvogels zijn uiterst schaars vertegenwoordigd in de toponymie. Bij Oosterhout ligt in 1819 'het Uilenbosch'. Verder is de oude naam van Oosteind 'Ulendonc'; dit *ule* staat echter evenals het eerste lid in *Ulekoten*, niet voor *uil*, maar betekent *moeras*, vochtige plek (Moerman, 1956: p. 240).

Raven waren in dunbevolkte, niet-gecultiveerde gebieden, niet zeldzaam. Onder Chaam lag in 1717 'het Ravensbos', bij Bavel in 1634 'den Ravenschoot' etc. Ook kraaien worden nog al eens als toponymisch element aangetroffen. Eksters daarentegen zijn uiterst zeldzaam.

Kraanvogels trokken vroeger meer volgens een westelijke route over ons land; ook zouden ze in de Baronie gebroed hebben. In 1357 heet een polder bij Oosterhout 'Craenschot', in 1746 een perk in het Ulvenhoutse Bos 'den Craenelaer'.

In de toponymie kan *kraan* ook nog diverse andere betekenissen bezitten: persoonsnaam of vormaanduiding (voor een lang, gebogen stuk grond). Kievit-namen vindt men in vrijwel elk dorp: het Kievitsmoer te Achtmaal, het Kievitslaar en het Kievitsweike onder Prinsenbeek enz. Een andere vogel van het open veld, de *Grutto*, droeg mogelijk in de Baronie de naam *Marel* (Wigman, 1916). Een heiveld met de naam 'de Marelle' wordt in 1558 onder Galder genoemd.

De Aalscholver (*Phalacrocorax carbo*) broedt bij voorkeur in de buurt van grote watervlakten. In Oosterhout vinden we in 1624 'het Scholverenbosch', niet ver van een gebied, dat na de St. Elisabethsvloed van 1421 eeuwenlang onder water heeft gestaan. Te Rijen komt deze naam ook voor.

De Roerdomp (*Botaurus stellarius*) kent men in de Baronie onder de naam *putoor*; het dier produceert een verdragend geluid. Een terrein in de buurt van de Mark onder Prinsenbeek wordt al eeuwenlang de 'Putoor' genoemd. Het toponiem *schriek*, lang niet zeldzaam in de Kempen, heeft waarschijnlijk ook te maken met het voorkomen van een vogel: nl. of met de *Wateral* (*Rallus aquaticus*) of met de *Kwartelkoning* (*Crex crex*). Eerstgenoemde vogel komt vooral voor in uitgestrekte moerasgebieden, de tweede meer in bouw- en weilanden. In de Baronie komt de veldnaam 'schriek' voor te Baarle-Nassau en te Rijsbergen.

Ooievaars nestelden vroeger waarschijnlijk in vrijwel elk dorp; de nesten werden door de mens ongemoeid gelaten, daar de vogel als gelukbrenger in hoog aanzien stond. De oudste vermelding van een ooievaar treffen we aan te Zundert, waar in 1488 een toponiem 'de odevaersnest' opgetekend werd. Mis-

schien was het dier ook bekend onder de naam 'stork'; onder Oosterhout wordt althans in 1624 een 'Stoirkheyning' vermeld.

Leeuweriken en ganzen kan men ook regelmatig in veldnamen ontmoeten, evenals zwaluwen, mussen en vinken, maar dat zou de opsomming wat al te lang maken.

De toponiemen die gevonden werden in de Baronie van Breda roepen een globaal beeld op van de toestand van het land, de begroeiing en de daar voorkomende dieren en planten in vroeger eeuwen. Voor onderdelen van dit gebied geven de oude veldnamen sterke aanwijzingen betreffende de geografische situatie en het landgebruik in vroeger eeuwen.

Summary

Fieldnames and natural history

An example from the Baronie of Breda.

A study of old documents concerning an area in the south of the Netherlands, called 'Baronie van Breda' has produced thousands of old fieldnames, which give an impression of the landscape in former centuries and about the occurrence of trees, plants and animals in the past. Changes which must have taken place are the disappearing of the woods since the early middle-ages and the conversion of vast moorlands into arable land and grasslands. Several animals represented in fieldnames have been exterminated since the time that those names were used: eagles, beavers, wolves, otters, while others have become rare as storks, corn-crakes, bitterns etc.

Literatuur

- Moerman, H. J., 1956. Nederlandse plaatsnamen. Nomina Geographica Flandrica, Studiën VII, Standaard boekhandel, Brussel.
 Samyn, Joseph, 1888 (herdruk 1970). Deken De Bo's kruidwoordenboek, S. Leliaert en A. Siffer, Gent.
 Schönfeld, Dr. M., 1950. Veldnamen in Nederland. NV Noordhollandsche Uitgeversmaatschappij, Amsterdam.
 Verdam, Dr. J., 1932. Middelnederlandsch handwoordenboek. Martinus Nyhoff, 's-Gravenhage.
 Verhagen, drs. J. H., 1984. Prehistorie en vroegste geschiedenis van West-Brabant. Stichting Brabants Heem, Waalre.
 Wigman, A. B., 1916. Vogellevens in Nederland, Meulenhof, Amsterdam.

Ir. C. J. M. Buiks
 Roerdompstraat 46
 4901 AL Oosterhout.